

Varga András¹

Rejtett realizmus

Elmozdulás a normatív külpolitikai irányból²

Hidden Realism

A Shift Away from Normative Foreign Policy

Az Európai Unió – mint sui generis politikai entitás – sajátos a külpolitikájában is. Létrejötté óta az európai integráció célja, hogy globális szereplővé váljon. Azonban amikor az EU külkapcsolatait vizsgáljuk, annak tevékenységei nem korlátozódnak a közös kül- és biztonságpolitikai (KKBP) keretekre. A kutatás szerint az Európai Unió külügyei a KKBP-n kívül magukban foglalják a harmadik országok felé tett lépéseket is, mint például a bővítési és szomszédságpolitikai intézkedéseket, a közös kereskedelmi politikát vagy más donorprogramokat és együttműködéseket. Mind a szakirodalom, mind az EU saját értelmezése szerint az EU globális szinten a szakszerűen „normatív külpolitikának” nevezett irányvonalat követi. Ennek oka kettős: először is, az EU politikai entitás, de nem állam.³ Mint szuverenitással nem rendelkező szereplő, hiányzik számára a korlátlan cselekvési lehetőség, valamint nemzetközi szinten a teljes jogú aktori jelleg. Másodszor, az EU a normatív eszközök alkalmazásával összpontosít a számára fontos értékek előmozdítására, a klasszikus (realista) külpolitikai eszközök helyett. Ezt a jellemzőt „liberális nagy stratégiaként”⁴ vagy „normatív hatalomként”⁵ is jellemezték.

A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése óta azonban jelentős változások történtek az EU külügyeiben. Az EU tevékenységei, mint például az Ukrajnával való együttműködés (politikai, katonai és pénzügyi támogatási programok), szankciók Oroszország és Belarusz ellen (a krími válság és a 2022-es háború után), a Törökországra vonatkozó megállapodások a menekültkérdésről, a Kínával való összecsapások (Tajvan és az ujugrok miatt), mind a normatív karaktertől való eltávolodást és egy realistább megközelítést mutatnak. Az EU kezdett elmozdulni a klasszikus külpolitika felé.

Ez a munka új lehetséges elméleti értelmezéseket kíván adni ennek az új európai külpolitikai megközelítésnek. Azáltal, hogy megkülönbözteti a partnereket

¹ Adjunktus, Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Európa-tanulmányok Tanszék, e-mail: varga.andras@uni-nke.hu

² Jelen tanulmány az OTKA K-21 K138160 azonosítószámú *Egy lehetséges európai nagystratégia határai – az illegális migráció mint indikátor* című projekt keretében és támogatásával készült.

³ HIX-HØYLAND 2011.

⁴ SMITH 2011.

⁵ NOUTCHEVA 2009; SCHEIPERS-SICURELLI 2008.

szimmetrikus és aszimmetrikus kölcsönös érdekek alapján, és elemzi a különböző külpolitikai lépéseket, azt bizonyítja, hogy adott esetekben az EU a realista megközelítést követi, de normatív indoklással.

A kutatás kvalitatív módszereket alkalmazott: a kérdésfelvetést az EU tisztviselőivel készített félig strukturált mélyinterjúkkal és folyamatkövető (process tracing) elemzéssel⁶ vizsgálta.

Kulcsszavak: KKBP, külpolitika, Európai Unió, realista külpolitika

The European Union – as a sui generis political entity – possesses distinctive characteristics in its foreign policy as well. Since its creation, the goal of European integration has been to become a global actor. However, when examining the EU’s external relations, its activities are not limited to the Common Foreign and Security Policy (CFSP). According to the research, the EU’s foreign affairs beyond the CFSP also include actions toward third countries, such as enlargement and neighbourhood policies, the common commercial policy, and other donor programs and forms of cooperation. Both academic literature and the EU’s own interpretation describe the EU globally as pursuing what is professionally termed a “normative foreign policy”.

This has two main reasons. First, the EU is a political entity but not a state. As an actor lacking sovereignty, it does not possess unlimited freedom of action or full actor status in the international arena. Second, the EU focuses on promoting its values through normative instruments rather than classical (realist) foreign policy tools. This characteristic has been described as a “liberal grand strategy” or “normative power”.

However, since the Lisbon Treaty came into force, significant changes have occurred in EU foreign affairs. EU actions such as cooperation with Ukraine (political, military, and financial support programs), sanctions against Russia and Belarus (after the Crimea crisis and the 2022 war), agreements with Turkey on migration issues, and confrontations with China (over Taiwan and the Uyghurs) all indicate a departure from the normative character and a shift toward a more realist approach. The EU has begun moving toward classical foreign policy practices.

This study seeks to offer new theoretical interpretations of this emerging European foreign policy approach. By distinguishing partners based on symmetric and asymmetric mutual interests and analysing different foreign policy actions, it demonstrates that, in certain cases, the EU follows a realist approach, albeit with a normative justification.

The research applied qualitative methods: the research questions were examined through semi-structured in-depth interviews with EU officials and process-tracing analysis.

Keywords: CFSP, foreign affairs, European Union, realist foreign policy

6

BEACH-PEDERSEN 2013; COLLIER 2011; BENNETT 2010.

Bevezetés

Az Európai Unió külpolitikájáról elsődlegesen mint normatív külpolitikáról szoktunk beszélni. A szakirodalom klasszikus megközelítése az integráció külpolitikáját úgy írja le, mint egy *soft power* eszközöket alkalmazó, alapvetően tárgyalásos és a realista megoldásokat mellőző tevékenységet. Jelen munka arra próbál választ adni, hogy ez a leírás a 2020-as években is megállja-e a helyét.

Mindenekelőtt arra kell választ találnunk, hogy mi is tekinthető az Európai Unió külpolitikájának. A klasszikus megközelítés szerint alapvetően a közös kül- és biztonságpolitika (a továbbiakban: KKBP) kerül a fókuszba ezen vizsgálatok során. Az EU külügyei azonban ennél sokkal szélesebb körűek. A vizsgálat nehézségét az adja, hogy míg egy nemzetállam esetében a külpolitika legtöbb területét általában egységesen alakítják ki, addig az Európai Unió *sui generis* jellege, valamint a hatásköri megosztás rendszerének okán a külügyek különböző elemei más-más csoportokba és ellenőrzési körök alá tartoznak. Ha azonosítani akarnánk az uniós külügyek teljes körét, akkor a már fentebb említett közös kül- és biztonságpolitika mellett integrálnunk kell a közös kereskedelempolitika, a szomszédsági és bővítési politika, valamint az unió segélyező politikáinak területeit is.

A kérdéskör elemzését nehezíti, hogy a hatásköri megosztás szempontjából vizsgálva a közös kereskedelempolitika kizárólagos, a szomszédság- és bővítési politika, illetve a segélyező politikák a megosztott hatáskörök közé tartoznak, míg a közös kül- és biztonságpolitika kívül esik a szerződések által meghatározott hatásköri rendszeren – kivételes területként kezelve azt. Ennek elsődleges következménye, hogy minden területen más döntéshozatali mechanizmusok és más szereplők vannak jelen.

Míg a kizárólagos hatáskörbe tartozó közös kereskedelempolitika esetén az európai intézmények gyakorlatilag teljhatalommal irányítják a vonatkozó politikát, addig a közös kül- és biztonságpolitika terén a tagállamok dominanciája figyelhető meg. A megosztott hatáskörbe tartozó területeken is alapvetően az uniós dominancia jellemző, igaz, nagyobb tagállami ellenőrzéssel. Míg a közös kereskedelempolitika alapvetően a rendes jogalkotási eljárást követve, így minősített többségű tanácsi döntéshozatallal, illetve a parlament részvételével zajlik, addig a KKBP, illetve a bővítéspolitika bizonyos aspektusai tekintetében a tagállamok egyhangúsággal – pontosabban fogalmazva konszenzussal – döntenek, a parlament pedig csak bizonyos esetekben a hozzájárulásával vesz részt a döntésben.⁷

Ezen okokból kifolyólag az uniós külpolitikát vizsgáló elemzések alapvetően külön tárgyalták az említett szakpolitikákat. Azonban jelen munka ezeket a területeket holisztikus megközelítésben vizsgálja, mivel a szakpolitikánkénti elemzés önmagában leszűkítené a vizsgálat eredményeit és felhasználhatóságát.

A legfontosabb megválaszolandó kérdések egyike, hogy az EU milyen külpolitikai profillal, lehetőségekkel, ha úgy tetszik, hatalommal rendelkezik. A „hatalom” a nemzetközi kapcsolatok keretrendszerében egy önálló aktor – társadalmilag

⁷ A KKBP esetében az Európai Parlament kizárólag ezen politikai területhez tartozó nemzetközi megállapodásoknál vesz részt (EUMSz 218. cikk), míg a csatlakozási tárgyalásoknál a végső jóváhagyásnál kéri az egyetértését.

beágyazott – képessége arra, hogy más aktorok viselkedését és a keretrendszereket (struktúrákat, „játékszabályokat”) a számára kívánatos irányba alakítsa.⁸ Teheti ezt kényszerítéssel, ösztönzőkkel, intézményi mechanizmusokkal és normatív keretkezéssel.⁹ Mivel a „hatalom” más aktorok viselkedésére vonatkozóan mutatkozik meg, alapvetően relatív, és percepció, illetve interpretáció alapján fejt ki hatását, ennek megfelelően a nemzetközi tanulmányok irodalmában is széles spektrumú az értelmezési skála, ezt a sokrétűséget legtöbbször Nye *hard/soft/smart power* diskurzusa alapján szemléltetik.

Az uniós külügyek jellegének leírására klasszikusan a normatív kifejezést alkalmazták.¹⁰ A normatív külpolitika vagy *normative power*, mint olyan, alapvetően a demokratikus értékek projekcióját, terjesztését, népszerűsítését, az emberi jogok védelmét, valamint a versengő piacgazdaság kialakítását ösztönzik, illetve próbálják elérni.¹¹ Elsődleges eszközei a nemzetközi gazdasági együttműködések, illetve támogató politikák voltak, amelyekért cserébe a fogadó államok részéről különböző átalakításokat írtak elő. Ezt összefoglalóan értékprojekciónak nevezhetjük. Az Európai Unió 2020-ra a világ legnagyobb hivatalos fejlesztési támogatási (Official Development Assistance, ODA) donorává vált. Az EU és tagállamai 2023-ban összesen 95,9 milliárd eurót biztosítottak, amely a kollektív bruttó nemzeti jövedelem (GNI) 0,57%-át tette ki. Ez az összeg a globális fejlesztési támogatások 42%-át fedte le, ezzel megerősítve az EU vezető szerepét a nemzetközi segélyezés területén.¹² A Covid-19-világjárvány idején az EU Team Europe kezdeményezése 40 milliárd eurót mozgósított humanitárius szükségletek, egészségügyi fejlesztések és szociális támogatások finanszírozására a partnerországokban.¹³

Az Európai Unió célja, hogy 2030-ra elérje a GNI 0,7%-ának megfelelő ODA-szintet, ami összhangban áll a fenntartható fejlődési célokkal (Sustainable Development Goals, SDG). Ez az ambiciózus cél az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) Fejlesztési Segítségnyújtási Bizottságának (Development Assistance Committee, DAC) jelentéseiben rögzített globális fejlesztési prioritásokkal összhangban valósul meg.¹⁴

Emellett a szomszédságpolitikáján és más strukturált programjain keresztül a közvetlen környezetének és távolabbi országoknak is fontos partnerévé vált.

A közös kereskedelempolitikának köszönhetően a világgazdaság legnagyobb szereplőivel is komoly kereskedelmi kapcsolatokat és beruházási együttműködések tudott kialakítani, a világgazdaság alapvető részévé vált. Elég itt a kanadai szabadkereskedelmi övezetre vagy az EU–USA és az EU–Kína kapcsolatokra gondolni.

⁸ BARNETT–DUVALL 2005: 40–43.

⁹ BALDWIN 2013: 273–274.

¹⁰ Fontos megemlíteni, hogy az unió külpolitikái jellegét többen próbálták a normatív hatalmon túl másképp leírni, mint kereskedelmi hatalom (DAMRO 2012), kis hatalom (TOJE 2010), civil hatalom (ORBIE 2006) vagy erkölcsi hatalom (AGGESTAM 2008). Ez a munka azonban a normatív hatalmi megközelítésből indul ki (SMITH 2011).

¹¹ MOLNÁR 2016, 2019, 2022; NOUTCHEVA 2009; SCHEIPERS–SICURELLI 2008; SMITH 2011.

¹² European Commission 2021; Council of the European Union 2024.

¹³ European Commission 2021.

¹⁴ European Commission 2021.

Az Európai Unió és Kanada közötti gazdasági kapcsolatok jelentős mértékben elmélyültek az átfogó gazdasági és kereskedelmi megállapodás (Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA) életbelépésével 2017-ben. A CETA célja az EU és Kanada közötti vámok többségének eltörlése, valamint a befektetési lehetőségek kiterjesztése és a piaci hozzáférés javítása.¹⁵ A megállapodás hatására az EU-ból Kanadába irányuló export mintegy 12%-kal növekedett, különösen az ipari és a mezőgazdasági termékek területén. Emellett a CETA jelentős hangsúlyt fektet a fenntartható fejlődésre, ami az együttműködési modell modernizációját jelenti a környezetvédelmi és szociális standardok szempontjából is.¹⁶ Ezen intézkedések elősegítik a transzatlanti gazdasági integrációt, miközben megerősítik az EU és Kanada közös érdekeit a globális szabályozási rendszerek fenntartásában.

Az Európai Unió és az Egyesült Államok közötti kereskedelmi kapcsolat a világ legnagyobb kétoldalú gazdasági partnersége, amely közel 1 billió euró értékű árukereskedelmet jelent évente.¹⁷ A két gazdaság közötti kapcsolat komplexitását azonban nemcsak a kereskedelmi volumen, hanem a közös szabályozási kihívások is meghatározzák, különösen a technológiai szektorban és az adatvédelem területén. A Transzatlanti Kereskedelmi és Befektetési Partnerség (Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP) tárgyalásai ugyan megszakadtak 2016-ban, ám az EU és az USA közötti párbeszéd továbbra is aktív, főként a Kereskedelmi és Technológiai Tanács (Trade and Technology Council, TTC) keretein belül. Ezen túlmenően, az EU–USA kapcsolat különleges geopolitikai dimenzióval is bír, mivel mindkét fél fontos szereplő a globális stabilitás és a szabályszerű rend fenntartásában.¹⁸

Azonban az USA-val kialakított kapcsolatok, ahogy annak biztonságpolitikai aspektusait a későbbiekben más szempontból is említjük, mind a két Trump-adminisztráció idején komolyabb konfliktusokat éltek át. Míg az első elnökség során a NATO kiűresítése volt a legnagyobb kockázat, addig a jelenlegi, 2025-ös adminisztráció a vámháború felé sodorta a transzatlanti kapcsolatokat. Ez azonban az EU–USA vámmegállapodással jelen kézirat lezárásakor megoldódni látszik.

Kína az EU egyik legfontosabb kereskedelmi partnere, a kétoldalú kereskedelem éves volumene meghaladja a 700 milliárd eurót.¹⁹ Az EU és Kína közötti kapcsolat azonban jelentős kihívásokkal is terhelt, különös tekintettel a piacra jutás korlátozására, az állami támogatások átláthatatlanságára és a szellemi tulajdonjogok védelmére. Az EU Kínával szemben a „stratégiai partner, gazdasági versenytárs és rendszerszintű rivális” komplex keretrendszerében működik, ami a viszony sokrétűségét tükrözi.²⁰ Habár 2020-ban létrejött az átfogó beruházási megállapodás (Comprehensive Agreement on Investment, CAI), annak ratifikációját az emberi jogi aggályok és a Kína által folytatott geopolitikai lépések miatt az Európai Parlament blokkolja. Az EU és Kína gazdasági kapcsolata tehát egyszerre mutatja a kölcsönös függőség és a versengés vonásait, amely az európai stratégiai autonómia kérdését is előtérbe helyezi.

¹⁵ European Commission 2017.

¹⁶ KAUFFMANN–SAFFIRIO 2021.

¹⁷ European Commission 2025.

¹⁸ MEUNIER–NICOLAÏDIS 2019.

¹⁹ European Commission 2025.

²⁰ European Commission 2019.

Az utóbbi évtized geopolitikai változásai azonban szükségessé tették az unió külügyeinek átalakulását is. A szíriai polgárháborútól a krími válságon keresztül, illetve a kínai állam különböző asszertív és emberijog-ellenes fellépésein át olyan kihívások jelentek meg a globális szintén, amelyek az európai külpolitika jelentékeny átalakulásával jártak. Ezen kihívásokra a közösség különböző válaszokat adott, kezdve a gazdasági szankcióktól egészen a védelmi unió kialakításán át, a fegyverszállítások és az Ukrajnának nyújtott egyéb katonai támogatásokig, amelyek mind újszerűnek tekinthetők az Európai Unió esetében. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy ez a változás értelmezhető-e új külpolitikaként. Hipotézisünk szerint ez az átalakulás valójában elmozdulás a korábbi normatív külpolitikai irányból egy realista irányba.

Noha az unió külügyeinek vizsgálata multidiszciplináris érdeklődésre tarthat számot, jelen munka a politikatudományok, azon belül is az Európa-tanulmányok esz-közrendszerével és szempontjai szerint vizsgálja a jelenséget.

Módszertan

Jelen tanulmány kvalitatív módszertant alkalmaz a vizsgálat elvégzéséhez. Ennek egyik része a különböző külpolitikai területeken dolgozó bizottsági alkalmazottakkal készített, félig strukturált mélyinterjú, amelyeket az európai külügyi szakszolgálat (European External Action Service, EEAS), a kereskedelmi főigazgatóság (Directorate General for Trade and Economic Security, DG TRADE), valamint a szomszédságpolitikai főigazgatóság (Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations, DG NEAR) munkatársaival vettünk fel. A válaszadók senior és junior beosztású hivatalnokok voltak az említett intézményekből. Kiválasztásukat az indokolta, hogy ezek a főigazgatóságok fedik le azokat a szakpolitikai területeket, amelyek az uniós külpolitika egészét alkotják. Az interjúkat 2022 júniusában készítettük.²¹ Választásunk azért esett az uniós döntéshozókra, mert a gyakorlat szintjén ők azok, akik a külpolitikai lépéseket alakítják, a politikai vezető szint által kidolgozott prioritásokat követve, tehát jobban rálátnak azok eltolódására. Az interjúalanyok a bizottsági alkalmazottak közül kerültek ki, mert a végrehajtást illetően ez az intézmény a releváns aktor. Habár a kereskedelempolitika vagy a szomszédságpolitika tekintetében az EP-nek, a KKBK területén pedig dominánsan a tagállamoknak jut szerep, az Európai Bizottság az a szerv, amely a kutatás által vizsgált minden szakpolitikai területen – különböző mértékben ugyan, de – jelen van.

Az elkészített 5 félig strukturált mélyinterjúból szerzett adatokat ezek után *process tracing* elemzésnek vetettük alá,²² amelyet a tanulmányban szereplő, úgynevezett irányított körmentes ábrán (*directed acyclic graph*, DAG) mutatunk be.

A folyamatkövetés olyan módszertani család, amelyet jellemzően kvalitatív vagy vegyes módszertanú kutatásokban alkalmaznak. Változatainak (elméletalkotó,

²¹ A kutatás korlátját jelenti, egyben ki is jelöli annak jövőbeli útját a publikáció és az interjúk felvétele között eltelt idő. Az elmúlt három év történéseit az interjúkból kivehető logika fényében a szerző elemzői értékelésén keresztül vizsgálja a tanulmány.

²² BEACH–PEDERSEN 2013; COLLIER 2011; BENNETT 2010.

elmélettesztelő, eredményfeltáró, bayesiánus stb.) közös vonása, hogy az ok-okozati összefüggések feltárására törekednek, elsősorban az oksági mechanizmusok azonosításán és elemzésén keresztül. Leginkább kis esetszámú, gyakran egyetlen esetre épülő vizsgálatokban használatos megközelítés.²³ A nemzetközi szakirodalomban bevett gyakorlat az „elitek” szerepének és percepcióinak feltérképezése, rendszerint a nagymintás közvélemény-kutatásokkal és a nyilvános dokumentumokkal történő háromszögelés részeként.²⁴

A DAG célja vizuálisan ábrázolni logikai összefüggéseket, annak érdekében, hogy egy kutatás során az ábra struktúrájának elemzésével (kvalitatív), vagy az egyes csomópontokhoz és kapcsolatokhoz számértékek rendelésével (például valószínűségértékek, kvantitatív kutatásokban) ismeretek rendszerezésére, újabb megállapítások generálására használjuk. A társadalomtudományokban gyakori felhasználása egy komplex probléma vizuális ábrázolása annak érdekében,²⁵ hogy interjúalanyokkal történő interakció során az ábrán keresztül vezessük a diskurzust. Erre megoldás lehet az interjúalanynak megmutatni egy előzetes ábrát, és esetleg módosítási javaslatokat kérni tőle, vagy eleve az interjúalanyt kérni meg a probléma ábrában történő rendszerezésére.²⁶

Az irányított körmentes gráf (DAG) stílusú gondolatterkép célja az volt, hogy átlátható, alacsony beavatkozású formában jelenítse meg az interjúalanyok ok-okozati meggyőződéseit, miközben megőrizte a félig strukturált interjúprotokoll fegyelmezett-ségét. A vizuális ábrázolás elősegítette az interjúk során a kapcsolatok megfogalmazását: lehetőséget adott nyitott kérdésekre adott válaszok strukturált keretek közötti rögzítésére, és felszínre hozta a hallgatólagos feltevéseket.²⁷ A vizsgálat egy elméletileg megalapozott, előzetes térképből indult ki, amelyet a releváns szakirodalom és dokumentumelemzés szintézise alapján állítottam össze.

A konszolidált gondolatterkép DAG-gá alakítása egyértelmű, irányított oksági keretet biztosított a folyamat feltárásához: csomópontok és élek kódolták a feltételezett mechanizmusokat és az időbeli sorrendet, amelyek ezután folyamatkövetési teszteknek voltak alávetettek. Az interjúkat követő, verziókövetett frissítések, a ténybeli visszaellenőrzés (*member-checking*), valamint a szerepköralapú, variációra törekvő mintavétel növelték a megbízhatóságot és csökkentették az elfogultságot.²⁸

A kutatás során a DAG-ábránk irányított mivoltát az adja, hogy folyamatként igyekeztünk ábrázolni az EU külpolitikai orientációjának változását, a folyamat végén eljutva az általunk vélt állapothoz. A DAG keretében ábrázoltuk az idevezető utakat, a folyamatkövetés eljárásait követve „entitásokként” (ezek adták a csomópontokat) és „akciókként” (ezek voltak a kapcsolatok) ábrázolva az idevezető eseménytörténetet. Az interjúalanyokat ezzel a folyamattal szembesítettük, és az interjú során adott megállapításait használtuk az ábra és a logikai folyamat felülvizsgálatára.

²³ BEACH–PEDERSEN 2013; GEORGE–BENNETT 2005; COLLIER 2011.

²⁴ GEORGE–BENNETT 2005; TANSEY 2007.

²⁵ WHEELDON–ÄHLBERG 2012.

²⁶ WHEELDON 2010.

²⁷ WHEELDON–ÄHLBERG 2012; NOVAK–CAÑAS 2008.

²⁸ YIN 2014; KVALE–BRINKMANN 2009.

Normatív és realista külpolitika

A normatív külpolitika elmélete a nemzetközi kapcsolatokban az államok viselkedését etikai, morális és értékalapú szempontok szerint vizsgálja, szemben a realizmus hatalomközpontú megközelítésével. Ez az irányzat azt feltételezi, hogy a külpolitikai döntések nem csupán az államok önérékére korlátozódnak, hanem a nemzetközi normák és értékek előmozdítása is kiemelt szerepet kap.²⁹ A normatív külpolitika központi kérdése, hogy milyen elvek alapján kellene az államoknak cselekedniük a nemzetközi szinten, és hogyan járulhatnak hozzá a globális igazságosságához és a közös értékek megerősítéséhez.

A normatív külpolitika középpontjában olyan kérdések állnak, mint az emberi jogok védelme, a demokrácia előmozdítása, valamint a globális igazságosság és fenntarthatóság biztosítása. A liberális hagyomány alapján ez az elmélet feltételezi, hogy az államoknak felelősségük van a nemzetközi közösség felé, és hogy a külpolitikai célkitűzéseknek túl kell mutatniuk a szűk nemzeti érdekeken.³⁰ Például az Európai Unió külpolitikája gyakran hangsúlyozza a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság előmozdítását, ami szorosan illeszkedik a normatív külpolitikai kerethez.³¹

A normatív külpolitika elmélete különösen releváns a globális kihívások kezelésében, mint például a klímaváltozás, a globális egészségügyi válságok vagy a fegyveres konfliktusok humanitárius vonatkozásai. Az államok és a nemzetközi szervezetek ebben a megközelítésben gyakran normák és szabályok kidolgozására törekednek, amelyek kollektív cselekvést tesznek lehetővé. Ez a megközelítés hozzájárul a nemzetközi rendszerek stabilitásához azáltal, hogy legitimitást ad a szabályalapú világrendnek.³²

Ugyanakkor a normatív külpolitikát gyakran kritizálják annak idealizmusa miatt, amit a gyakorlati politikai realitások ritkán támasztanak alá. Például a normatív célok, mint az emberi jogok előmozdítása, gyakran ütközhetnek a gazdasági érdekekkel vagy a geopolitikai szempontokkal. Továbbá a normák érvényesítése nem egyenletes, ami kérdéseket vet fel a kettős mércék alkalmazása és a normák univerzalitása kapcsán.³³ Mindazonáltal a normatív külpolitika elmélete jelentősen hozzájárul a nemzetközi kapcsolatok etikailag orientált megértéséhez, különösen a globális kihívások és a multi-laterális együttműködés területén.

A normatív külpolitika, ahogy azt már fentebb is említettük, alapvetően olyan diplomáciai és gazdasági megoldásokkal dolgozik, amelyeket sok esetben a *soft power*³⁴ kategóriájába tehetünk. A nemzetközi kapcsolatok aktora ezen technikát tekintve az érdekvérvényesítés mellett, azzal azonos hangsúllyal értékérvényesítést is végez. Ezek eszközrendszere azonban gyakran nem a közvetlen nyomásgyakorláson keresztül valósul meg, hanem opcionális lehetőségek elfogadásával. Az EU normatív lépései nem feltétlenül csak a kizárólagos közös kereskedelempolitika vagy a megosztott hatáskörbe tartozó segélyező politikák esetében észlelhető. Ugyanezek a területeken kifejezetten

²⁹ FROST 1996.

³⁰ RAWLS 1999.

³¹ MANNERS 2002.

³² HURRELL 2007.

³³ DUNNE 2011.

³⁴ NYE 1990, 2004, 2011.

jellemző, hogy a szomszédságpolitikai támogatások vagy más kereskedelmi megegyezés feltételeként megjelenik valamilyen demokratizációs, kisebbségvédelmi vagy más alapjogi előírás, azonban a közös kül- és biztonságpolitika területén is találunk számtalan olyan lépést, amikor az EU valójában csak értékprojekciós, illetve támogató tevékenységet látott el. Ezekre jó példa lehet az EU koszovói jogállamisági missziója (EULEX), az EU Keleti Partnerség programja, illetve az afrikai vagy afganisztáni békemissziók.

Ezek sok esetben olyan eszközöket alkalmaztak, amelyek valamilyen előnyért cserébe bizonyos átalakulásokat vártak el a fogadó országtól. Itt beszélhetünk akár a demokrácia előmozdításáról, akár az emberi jogok magasabb szintű tiszteletéről, akár a versengő piacgazdaság megerősítéséről.

Az EULEX az EU legnagyobb és leghosszabb ideig tartó civil missziója, amely 2008-ban indult a jogállamiság, az igazságszolgáltatás, a rendőrségi kapacitás és az emberi jogok megerősítése érdekében. A misszió célja, hogy támogassa Koszovót az európai normák és értékek – különösen a demokratikus intézményrendszer, az emberi jogok védelme és a jogállamiság – implementálásában. Ezen keresztül az EU nemcsak stabilitást igyekezett teremteni a Nyugat-Balkánon, hanem egyértelműen értékeket is közvetített, mint a békés konfliktuskezelés és az alapvető szabadságjogok védelme.³⁵

Az EU Keleti Partnerség programja, amely hat kelet-európai országot (például Ukrajnát, Grúziát és Moldovát) érint, szintén egy értékprojekciós eszköz. Az integráció itt a demokratizáció, a jogállamiság és az emberi jogok előmozdítását célozza meg, részben gazdasági, részben politikai ösztönzőkkel. Az EU jelentős forrásokat fektetett a civil társadalmi szervezetek támogatásába, választási megfigyelési missziókba és igazságügyi reformprogramokba. Az EU például Ukrajnában közvetlenül támogatta a korrupcióellenes szervek létrehozását és működését.³⁶

Az EU–Afrika kapcsolatokban az EU számos alkalommal finanszírozott olyan békefenntartó műveleteket és regionális szervezeteket (például Afrikai Unió), amelyek elősegítették az emberi jogok és a stabil kormányzás megteremtését. Az EU afganisztáni missziója (EUPOL Afganisztán), illetve az afrikai békétámogatási programok (African Peace Facility, APF) célja például a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok helyi megszilárdítása volt, gyakran humanitárius célokkal kiegészítve.³⁷

Az ilyen tevékenységek azt mutatják, hogy az EU külpolitikája túlmutat a hagyományos biztonsági megfontolásokon, és olyan értékek előmozdítására törekszik, mint a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság. Ez az úgynevezett „normatív hatalom” megközelítése jól illeszkedik az EU önmeghatározásához mint „értékalapú” globális szereplőhöz.

Elmondható, hogy ezen normatív akciók általában akkor voltak sikeresek, ha a partnerek aszimmetrikus viszonyban álltak az Európai Unióval, és mindkét fél érdekelt volt abban, hogy az együttműködés kialakuljon. Fő elemei a *soft law*, illetve az értékközvetítés. Általában a partnerek az Európai Unió tagállamaihoz képest kevésbé fejlett országok.

³⁵ MANNERS 2002; NOUTCHEVA 2009.

³⁶ TOCCI 2008; European Commission 2019.

³⁷ SCHEIPERS–SICURELLI 2008; HURRELL 2007.

A realista külpolitikai elmélet a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának egyik legmeghatározóbb megközelítése, amely a hatalom és az állami érdekek elsődlegességét hangsúlyozza. A realizmus szerint az államok a nemzetközi rendszer legfőbb szereplői, és viselkedésük mozgatórugója a saját túlélésük biztosítása anarchikus környezetben, ahol nincsen központi hatalom, amely garantálná a rendet vagy az államok biztonságát.³⁸ Az államok tehát önérdelvezérelt módon cselekszenek, és döntéseiket a hatalom maximalizálása és a relatív előnyök megszerzése határozza meg.³⁹

A realizmus központi tétele, hogy a nemzetközi politika alapvetően konfliktusos természetű. Morgenthau, a modern realizmus egyik alapítója úgy érvelt, hogy az államok közötti konfliktusok elkerülhetetlenek, mivel az emberi természetben gyökerezik a hatalom utáni vágy.⁴⁰ Waltz strukturális realizmusa ugyanakkor az állami magatartást a nemzetközi rendszer anarchikus természetére vezette vissza, és kevésbé az emberi természetből eredettette. Ez a nézőpont a nemzetközi kapcsolatok hierarchia mentes struktúráját hangsúlyozza, ahol az államok biztonsági dilemmával szembesülnek: az egyik állam biztonságának növelése gyakran a másik állam fenyegetettségének érzéséhez vezet.⁴¹

A realista elmélet szerint a külpolitika célja az állam biztonságának és szuverenitásának megőrzése, amelyet az államok gyakran hatalmi egyensúly kialakításával vagy szövetségek kötésével érnek el.⁴² A hatalmi egyensúly politikája a realizmus egyik kulcsfogalma, amely arra utal, hogy az államok igyekeznek ellensúlyozni egy domináns hatalom túlsúlyát. Ez különösen fontos olyan multipoláris rendszerekben, ahol több nagyhatalom is jelen van, és az instabilitás kockázata magasabb.⁴³

Noha a realizmus jelentős elméleti alapot nyújt a külpolitika elemzéséhez, kritikák is érik, különösen a nemzetközi együttműködés és az intézmények szerepének alábecslése miatt. A neoliberális és konstruktivista megközelítések például azt hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi politikában nem kizárólag a hatalmi érdekek dominálnak, hanem normák, identitások és intézményi keretek is alakítják az államok viselkedését.⁴⁴ Mindazonáltal a realizmus a mai napig meghatározó perspektíva a nagyhatalmi rivalizálásnak, a háborúk okainak és a nemzetközi rendszer működésének elemzésében.

Az Európai Unió külügyeinek korábban is voltak realista jellegű lépései. Ezeket általában olyan partnerek ellen alakították ki, amelyek szimmetrikus viszonyban álltak az Európai Unióval, és kölcsönös érdekük fűződött az együttműködéshez. A nagy különbség tehát alapvetően a mellé- vagy alá-fölé rendeltségi viszonyból fakadt. A realista lépések fő elemei általában különböző *hard law* megoldások. Ide sorolhatók a kereskedelempolitika protekcionista vagy válaszjellegű védővámjai, illetve az esetleges kedvezmények köre is. Emellett az EU többször alkalmazott szankciókat, nemzetközi

³⁸ WALTZ 1979.

³⁹ MORGENTHAU 1949.

⁴⁰ MORGENTHAU 1949.

⁴¹ WALTZ 1979.

⁴² MEARSHEIMER 2001.

⁴³ WALTZ 1979.

⁴⁴ KEOHANE–NYE 1989.

döntéshozó szervek előtt jogi ügyeket indított, civil fegyveres vagy katonai misszióba kezdett, akár képzési, akár támogatási vagy katonai beavatkozási formában. Alapvető célja általában az unió érdekeinek konkrét védelme.

A realista lépések esetében mindkét fél közel azonosan érdekelt a megállapodás kialakításában, és a viszony sokkal inkább szimmetrikus a politikai súly tekintetében is. Ezen lépések általában geopolitikailag számottevő aktorokkal szemben lettek kialakítva, mint az USA, Oroszország vagy Kína.

Realista fordulat a külpolitikában

A 2010-es években, illetve a 2020-as évek elején az Európai Unió olyan geopolitikai kihívásokkal találta szembe magát, amelyekkel korábban nem, vagy nem ilyen mértékben kellett foglalkoznia. Míg korábban a biztonságpolitikai kihívások kezeléséért alapvetően a NATO felelt, addig az első Trump-adminisztráció érkezésével gyakorlatilag új megoldásokat kellett kialakítani annak érdekében, hogy az európai biztonság mind gazdasági, mind katonai szempontból fenntartható legyen. Ennek a gazdaságpolitikai aspektusát a második, 2025-ben visszatérő Trump-elnökség még tovább súlyosbította.

A 2010-es évek két legfontosabb biztonságpolitikai kihívása az Európai Unió szempontjából a szíriai polgárháború és az Iszlám Állam kiépülése, valamint a Krím félsziget 2014-es orosz annexiója volt. Az előbbi részben a menekültválságot és a bevándorlási hullámot, valamint egy jelentősen megemelkedett terrorfenyegetettséget okozott. A menekültválság kezelése újszerű európai megoldásokat hívott életre – kvótarendszer, dublini reform –, azonban ezek nem voltak kellően sikeresek, főként a tagállami ellenállás következtében. A menekültkérdést lezáró EU–Törökország megállapodás azonban egy klasszikus realista lépésnek tekinthető, ahol az érték nem, csak az érdekérvényesítés jelent meg. Azonban az ilyen jellegű, főleg menekült- és bevándorlásügyi esetekben kialakított megállapodások korábban is jellemzők voltak az EU-ra.

A szír polgárháború másik európai vetülete az Iszlám Állam kialakulása és a terrorizmus növekedése volt. Az európai nagyvárosokban ezekben az években elkövetett merényletek (Párizs, Brüsszel, London, Berlin) a közösséget a kül- és biztonságpolitika fejlesztésére sarkallták.

A krími annexió jelentősen átalakította az európai biztonsági percepciót. A fegyveres területelcsatolás, majd a kelet-ukrajnai területeken kialakuló alacsony intenzitású lokális fegyveres konfliktusok az EU-t a külpolitika realistább fordulata irányába lökték, mivel az orosz agresszió egzisztenciális fenyegetéseket vetett fel. A válságra adott válasz, a minszki megállapodások, valamint az orosz szankciók első csoportja ugyan elégtelen válasznak bizonyult, azonban már a realista külpolitika kezdeti lépéseként is értelmezhető.

2016 további fontos változást okozott: a brexit elindulása, valamint az első Trump-adminisztráció megválasztása új geopolitikai és regionális helyzetet eredményezett. A britek távozásával a legerősebb katonai hatalom lépett ki az EU-ból, azonban ezzel párhuzamosan az integráció – a védelmi együttműködések területén is történő – további mélyítésének legerősebb ellenzői távoztak. Ez részben utat nyitott a szorosabb védelempolitika és külpolitika kialakításának.

Trump megválasztása és ciklusának első éveit a korábbi biztonságpolitikai megoldási utakat lehetetlenítették el. A NATO kiüresítésének veszélye, a transzatlanti kapcsolatok jelentős gyengülése a PESCO (Permanent Structured Cooperation) és az Európai Védelmi Alap kialakításához vezetett, ami a közös kül- és biztonságpolitika felgyorsuló intézményesülését jelentette.

Ehhez társult a Stratégiai Iránytű elfogadása 2016-ban. A Stratégiai Iránytű (Strategic Compass) a közös biztonság- és védelempolitika alapelveit igyekezett új alapokra helyezni, figyelembe véve a globális geopolitikai átrendeződéseket és a tagállamok biztonsági kihívásait. Az iránytű először állított fel egy átfogó fenyegetéselemzést, amely olyan kérdéseket azonosított, mint a hibrid fenyegetések, a kiberbiztonsági kockázatok, a terrorizmus és az éghajlatváltozás. Az EU célja egy olyan közös stratégiai kultúra megteremtése volt, amely egyesíti a tagállamok erőforrásait a fenyegetések elleni hatékony fellépés érdekében. E dokumentum különösen nagy hangsúlyt helyezett a katonai és civil eszközök integrált alkalmazására, kiemelve az EU autonómiájának szükségességét a globális szinten.⁴⁵

Az iránytű részeként kidolgozott válságkezelési mechanizmusok az EU gyorsabb és rugalmasabb válaszképességét célozták meg. A dokumentum hangsúlyozta a közös biztonság- és védelempolitikai fellépések prioritásait, például a globális közjavak – mint a tengeri kereskedelmi útvonalak és a kritikus infrastruktúrák – védelmét. Az európai védelmi képességek növelését célzó javaslatok között szerepelt az EU és a NATO közötti együttműködés megerősítése is, amely különösen az EUMSZ (Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés) 42. cikk (7) bekezdés és a washingtoni szerződés 5. cikke közötti kapcsolatra összpontosított. Az ilyen típusú szinergia megteremtheti az alapját annak, hogy az EU globálisan is elismert biztonsági szereplővé váljon.⁴⁶

Az ellenálló képesség (*resilience*) koncepciója szintén kiemelt helyet kapott a Stratégiai Iránytűben. Az EU célja a kritikus infrastruktúrák – például a telekommunikációs hálózatok és az olaj- és gázvezetékek (*energy pipelineok*) – védelmének megerősítése volt, valamint a magánszféra és az állami szektor együttműködésének elősegítése. Az EU ezzel kívánta fokozni a tagállamok közötti szolidaritást, egy olyan stratégia révén, amely képes összekapcsolni a fenyegetésekkel szembeni ellenálló képességet és az operatív képességeket. Az EU hosszú távú célja, hogy a Stratégiai Iránytű alapján ne csak elvi, hanem gyakorlati lépésekkel is növelje a biztonság- és a védelempolitika hatékonyságát.⁴⁷

A külpolitikát alapjaiban átalakító lépés azonban egyértelműen a 2022 februárjában kitörő orosz–ukrán háború volt. A nyílt orosz agresszió a délszláv háborúk óta az első, a kontinensen zajló széles körű fegyveres konfliktus, amely intenzitását tekintve a II. világháború óta példa nélküli. Az EU szomszédságában zajló háború a közösségre egzisztenciális veszélyt jelent, amely újszerű, az unióra korábban nem, vagy nem ilyen mértékben jellemző válaszokat szült. Az EU 2022–2025 között tizennyolc szankció-csomagot fogadott el és léptetett életbe egyhangúlag Oroszország ellen, és közösségi forrásokból Ukrajna számára a humanitárius segítségnyújtáson túl fegyverszállítmányokat is kínál. Az EU érveit között a nemzetközi közösség és a különböző nemzetközi

⁴⁵ FIOTT–LINDSTROM 2021.

⁴⁶ FIOTT–LINDSTROM 2021.

⁴⁷ FIOTT–LINDSTROM 2021.

jogi egyezmények védelme helyet kap, azonban a fellépés intenzitását csak a földrajzi közelség és a keleti tagállamok egzisztenciális fenyegetettségével lehet magyarázni.

Az EU határozott fellépése átalakította az EU–NATO- és részben az EU–USA-viszonyt is. Mivel a NATO nem NATO-tagnak nem adhat semmilyen jellegű katonai segítséget, ez az EU feladatkörévé vált. Ezzel párhuzamosan támogatta a NATO tagállami kapacitásfejlesztéseit. Ez az új feladatmegosztás az uniós külpolitika leginkább realista elmozdulásaként értelmezhető.

Ezzel párhuzamosan az amerikai–kínai kereskedelmi háború egyfajta kiterjesztéseként az EU–Kína-viszony megváltozása is érzékelhető volt. Az EU klasszikus megközelítése Kína felé a *partner, competitor, rival*, vagyis a partner, versenytárs és rivális háromszögben értelmezhető. Bizonyos területeken, mint a klímavédelem, illetve a kereskedelem bizonyos szektorai, Kína partner kell hogy legyen. Gazdasági szempontból azonban a világkereskedelemben versenytárs, bizonyos – főként biztonságpolitikai és kibervédelmi – területeken pedig rivális. Az amerikai adminisztrációk részéről azonban folyamatosan jelen volt az a nyomás, hogy Pekinggel szemben az EU is határozottabban kell hogy fellépjen. Ettől függetlenül 2022-ig ez a hármas megközelítés nagyrészt érintetlen volt, azonban az EU–Kína-viszony elhidegülése egyre jelentősebb lett. Ennek okai a hongkongi tüntetésekre adott pekingi válasz és az ujjur népirtás miatt kialakuló konfliktus az Európai Parlament és Kína között, Litvánia és Tajvan közeledése, valamint a tajvani válság voltak – habár ez utóbbi már az ukrajnai háború után történt.

A kommunista ország emberi jogokat sértő lépései, amelyek a hongkongi tüntetőket, valamint az ujjurokat érintették, az Európai Parlamentet több elítélő határozat elfogadására sarkallta. 2019–2022 között 13 határozatot fogadott el az EP: öt Hongkongra, négy az ujjur népirtásra, kettő Tajvanra és kettő az emberi jogokra általánosságban vonatkozott. A tüntetések leverésében részt vevő katonai vezetők ellen több szankciót is életbe léptettek, aminek hatására Kína kitiltásként is megvalósuló ellenreakciókkal reagált több EP-képviselőt érintően.

Ezzel párhuzamosan az Európai Bizottság aláírási szintre ért az EU–Kína átfogó befektetési megállapodás tárgyalása során. Az egyezményt aláírás esetén azonban parlamenti egyetértési (*consent procedure*) eljárással kell ratifikálni, ahol az EP vétőjoggal rendelkezik. A kínai szankciók miatt azonban az EP 2021 májusában kijelentette, hogy a megállapodás tárgyalását nem tűzi napirendre addig, amíg a kínai szankciók érvényben vannak. Ezt követően a parlament az uniós–kínai viszonyrendszer teljes újragondolását kezdte követelni.

Az ukrajnai háború előtti elhidegülés másik oka a Litvánia és Tajvan között létrejött együttműködés. A balti ország kereskedelmi képviselői irodát nyitott a szigeten, és Vilniusban is megnyílt a tajvani kirendeltség. Erre reakcióként Kína csendes embargót vezetett be minden litván és egyéb olyan vállalat ellen, ahol az ellátási láncban litván vállalat szerepel. Ez a lépés komolyan sértette a belső piacot és az EU gazdaságát.

Kína ezeket a konfliktusokat a 2022. júniusi EU–Kína-csúcson kívánta rendezni, azonban ezt végül felülírta az ukrajnai helyzet. A csúcson minden tekintetben kudarcnak tekinthető, mivel az EU bármilyen további megállapodást Peking egyértelmű oldalváltásához kötött. A korábbi EU–Kína-politika fenntartásának pedig előfeltétele lett, hogy semmilyen fegyverszállítmány vagy más katonai vagy kettős felhasználású támogatást sem nyújthat Peking Moszkvának.

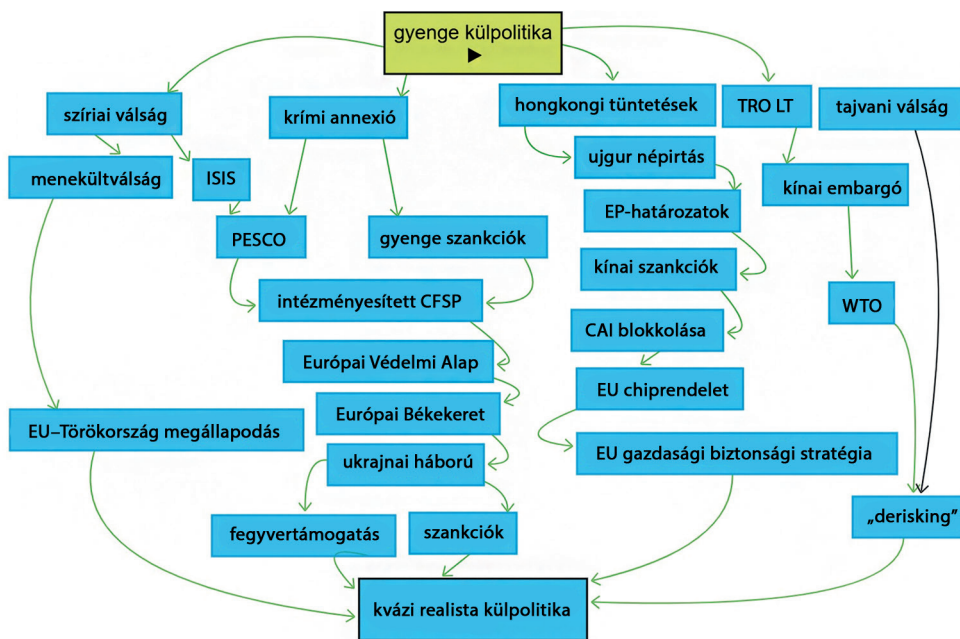

A litvánkérdés miatt az EU végül a WTO (World Trade Organization) békéltető testületéhez fordult, de a 2022. decemberi tárgyalást Kína elhalasztatta. Végül a panelt 2023 februárjában létrehozták.

Ugyanezen konfliktus további elemei a kínai mikrochip- és félvezetőgyártás iránti kitettség csökkentéséhez kötődnek. Ennek érdekében az EU elkezdte kidolgozni és végül másfél évvel később elfogadta a 2023/1781 rendeletét a mikrochipgyártás fejlesztéséről.⁴⁸ Később ebből fakadóan az EU elfogadta az Európai Gazdasági Biztonsági Stratégiát (European Economic Security Strategy)⁴⁹, ami az EU–kínai gazdasági elhidegülés egyik legfontosabb állomása volt.

Ennek folytatásaként 2024-ben gyakorlatilag kialakult a kereskedelmi háború az EU és Kína között, főként az elektromosautó-gyártás területéről kiindulva. Az állami támogatásokkal segített kínai termékeket az EU komoly védővámokkal sújtja a piactorzító hatások kizárása érdekében.

Összességében látható tehát, hogy a 2020-as évek elején alkalmazott külpolitikai eszközök, amelyeket az Európai Unió bevezetett, a kvázi realista külpolitika eszközeiként értelmezhetők, hiszen itt különböző fegyvertámogatások, gazdasági szankciók, újragondolt stratégiák, valamint védővámok jelentek meg.

1. ábra: Az uniós külpolitika fejlődési folyamata

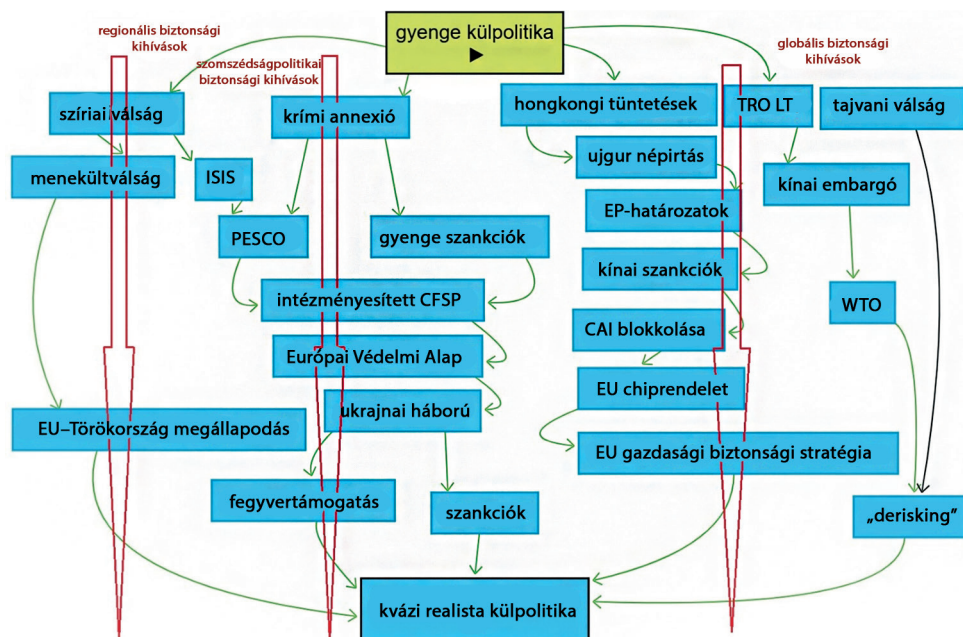
Forrás: a szerző szerkesztése

⁴⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/1781 rendelete (2023. szeptember 13.) az Európa félvezető-ökoszisztémájának megerősítését célzó intézkedési keret létrehozásáról és az (EU) 2021/694 rendelet módosításáról.

⁴⁹ Council of the European Union 2023.

Ezek a változások sok korábbi kiindulóponttra vezethetők vissza, azonban az igazi katalizátor az orosz–ukrán háború kirobbanása volt. Ez teljes egészében újrírta a már korábban átalakuló geopolitikai képet. Ahogy az az 1. ábrán is látszik, a szíriai polgárháború gyakorlatilag a menekültválságot, a terrorfenyegetettséget, majd az EU–Törökország megállapodást hozta magával. Ezzel párhuzamosan a Krím félsziget annexiója, az erre adott, eleve gyenge európai reakció, a konfliktus eszkalációja vezetett a PESCO megerősödéséhez, valamint az Oroszország elleni első gazdasági szankciók kialakításához. Ez a két eszköz elvezet minket az intézményesített közös kül- és biztonságpolitika megszületéséhez, ami az Európai Védelmi Alap és az Európai Békekeret létrehozását vonja maga után. Ez utóbbinak, amely felhasználását tekintve egészen más célra lett kialakítva, az ukrán háború során a rendeltetési célja teljes egészében átalakult. A háború kitörése után az Európai Unió gyakorlatilag különböző fegyverszállítási megállapodásokat és valós erejű gazdasági szankciókat léptetett életbe Oroszország ellen.

A *process tracing* elemzés során el tudunk különíteni három csatornát, amelyek az Európai Unió külpolitikai átalakulásának okaiként értelmezhetők. Ezek a szomszédságpolitikai biztonsági kihívások, a regionális biztonsági kihívások, valamint a globális biztonsági kihívások. A biztonság fogalma itt a busani megközelítésben értelmezendő, vagyis a gazdasági konfliktus is felfogható biztonsági koncepcióként, és kihívásai így biztonsági kihívásként. A következőkben ezeket vizsgáljuk meg részletesebben.

2. ábra: Az uniós külpolitika fejlődési folyamatának kihívási csatornái

Forrás: a szerző szerkesztése

Szomszédságpolitikai biztonsági kihívások

Az Európai Unió számára a legfontosabb terület egyértelműen a közvetlen környezetében lévő országokkal való együttműködés. Ma nem mondható el egyetlen európai országról sem, hogy valamilyen kapcsolatot ne ápolna az Európai Unióval. Az országok ugyanis vagy tagállamok, vagy az Európai Gazdasági Térség tagjai, vagy ezek tagjelöltjei, vagy a szomszédságpolitikai együttműködés résztvevői.

A szomszédságpolitikai biztonsági kihívások kialakulása 2014-re, az Oroszország általi krími annexióra vezethető vissza. A krími válság gyakorlatilag a félsziget Oroszországhoz csatolását jelentette katonai megszálláson keresztül. Ezt követték a kelet-ukrajnai területeken kialakuló fegyveres konfliktusok, ahol Donbasz és Donyeck területeken orosz támogatású szakadár csoportok kezdték ki Ukrajna területi integritását. Az Európai Unió reakciója erre – mai szemmel nézve – enyhe gazdasági szankciók bevezetése volt. Ezzel párhuzamosan a válság a védelmi együttműködés erősítését vonta maga után. 2014-ben azonban a NATO még más képet mutatott, mint később a 2016-os Trump-győzelem után. Ez utóbbi a NATO kiürítésével és az európai védelmi struktúra megbontásával fenyegetett. Az erre adott európai válasz a PESCO kialakítása, illetve megerősítése, valamint a közös kül- és biztonságpolitika intézményesítése volt. Ennek keretében létrehozták az Európai Védelmi Alapot – valamint azóta is az európai védelmi unió kialakításán dolgoznak –, amely a NATO esetleges kiesését igyekezett pótolni. Elmondható, hogy az Európai Unió által bevezetett szankcióknak Oroszország számára nincs elrettentő erejük, azonban a közös kül- és biztonságpolitika intézményi struktúrájának erősítése középtávon hasznosnak bizonyult.

A 2022-ben elinduló orosz–ukrán háború gyakorlatilag lehetővé tette azt, hogy a már kialakult intézmények teljes funkcionalitással kezdjenek működni, és ezen keresztül akár a fegyverszállítmányokban, akár más humanitárius támogatásban részesítsék Ukrajnát. Ezzel párhuzamosan 2025-ig 18 szankciós csomagot fogadott el az Európai Unió, amit az orosz agresszió ellen hoztak létre. A szankciók alapvető jellege gazdasági, ennek megfelelően hatásuk késleltetett, és mindkét irányban éreztetik hatásukat. Mindazonáltal az ukrán oldal gazdasági, katonai és politikai támogatása nem megkérdőjelezhető. Ehhez kapcsolódik az Ukrajnával mint tagjelölt országgal történő csatlakozási tárgyalások megkezdésének elindítása, amelyről 2023 decemberében döntött a közösség.

A szomszédságpolitikai biztonsági kihívások esetében láthatjuk, hogy alapvetően olyan eszközök születtek meg, amelyek a *hard law* kategóriájába és sok szempontból a realista külpolitika eszközrendszeréhez tartoznak:

- gazdasági szankciók Oroszország ellen,
- fegyverszállítmányok és támogatás Ukrajnának,
- humanitárius támogatás Ukrajnának,
- pénzügyi támogatás Ukrajnának.

A szomszédságpolitikai biztonsági kihívások csoportjába tartozó lépések ebben az esetben Oroszországot célozzák mint az EU ellenfelét. Az EU–Oroszország-viszony a rivális állam méretéből és gazdasági súlyából kifolyólag is szimmetrikusnak tekinthető. Ennek

több oka van, kezdve az európai energiamixben játszott jelentős szerepétől a katonai képességein és potenciálján keresztül, egészen földrajzi közelségéig.

A vonatkozó területen elfogadott uniós külpolitikai lépések értékelése az EU részéről alapvetően értékközpontú. Ha megvizsgáljuk akár az Európai Külügyi Szolgálat, akár a különböző uniós vezetők indoklását, hogy a különböző lépésekre miért van szükség, általában a népek önrendelkezési jogát, Ukrajna területi integritásának védelmét és a nemzetközi jog tiszteletben tartását emelik ki. Gyakorlatilag nincs olyan nemzetközi egyezmény, amelyet az orosz támadás ne sértett volna meg, így a nemzetközi közösség alapvető magatartási normáit kérdőjelezi meg a helyzet. Ez alapján tekinthetnénk az uniós lépéseket a normatív külpolitika egy újabb eredményének. Ezzel szemben, ha megvizsgáljuk, hogy más országokban, ahol valamilyen katonai konfliktus alakult ki, az Európai Unió milyen súlyú és mennyire határozott lépéseket tett, láthatóvá válik a különbség, miszerint az ukrán helyzet kezelésében az Európai Unió sokkal gyorsabb és erősebb volt, mint korábban bármikor. Ennek oka az, hogy itt a gazdasági együttműködés, a földrajzi közelség, valamint a katonai biztonsági politikai kockázat jóval magasabb, mivel egy európai területen történő, az unió szomszédságában zajló háborúról beszélünk. Ennek megfelelően itt az EU érdekei sokkal nagyobb mértékben kerülnek veszélybe, mint valamelyik távoli kontinensen zajló fegyveres konfliktus esetén. Ennek köszönhetően az Európai Unió valójában nem normatív lépéseket tesz, pusztán normatív érvelést alkalmaz. A kialakított külpolitikai lépések ugyanis mind súlyukat, mind jellegüket tekintve sokkal inkább a már korábban említett *hard law*, illetve a katonai és konkrét gazdasági szankciók területén értelmezhetők, amelyek egyértelműen egy realista külpolitika jellegét veszik fel. Ennek megfelelően a szomszédságpolitikai biztonsági kihívások területén elmondható, hogy az európai külügyek egyértelmű elmozdulást mutatnak a realista megoldások irányába.

Regionális biztonsági kihívások

A 2013-ban kitört szíriai polgárháború, amely részben az arab tavasz folytatásának tekinthető, olyan biztonságpolitikai kihívások elé állította az Európai Uniót, amelyek egyrészt a menedékkérők számának növekedésében és a schengeni, illetve az európai határok és a határvédelmi képességek tesztelésében öltöttek testet. Másrészt az Iszlám Állam kialakulásán keresztül a kontinens terrorfenyegetettségét növelték jelentősen. A 2015-re kialakuló akut menekültválság egyrészt az európai tagállamok közötti konfliktusokhoz, másrészt egy integrált menedékkérő rendszer kialakításához vezetett. Ez az ideiglenesen kialakított kvótarendszer, valamint a dublini rendszer felülvizsgálatát jelentette. A menekültválság megoldásának különböző kísérletei a tagállami ellenálláson megbuktak, és ennek következtében valós választ az EU nem volt képes kialakítani. Végül az unió által már korábban is ismert és használt technikát alkalmaztak. Az Európai Unió és Törökország közötti megállapodás pénzügyi támogatásért, illetve különböző szakpolitikai kedvezményekért cserébe Törökország feladatává tette a menedékkérők és a bevándorlók áradatának megállítását. Az EU–Törökország megállapodás alapvetően annyiban tekinthető újszerűnek, hogy míg az uniós támogatási

politikák általában valamilyen értékprojekcióval jönnek létre, addig ez a dokumentum kizárólag a menedékkérők feltartóztatására, elhelyezésére és ellátására szorítkozott. A menedékkérők emberi jogait, illetve az európai értékek kivetítését a megállapodás nem tartalmazta, vagyis a normatív jelleg hiányzott. Az intézkedés egyértelműen az Európai Unió érdekeit szolgálta, és egy klasszikus realista külpolitikai lépésnek volt tekinthető.

Ezzel párhuzamosan az EU-n belül, noha szigorú tagállami ellenőrzés alatt és részben NATO-egüttműködés keretében, kialakult egy terrorelhárítási együttműködés, miután több uniós fővárosban komoly támadások történtek. A terror elleni közös fellépés, az európai hírszerzési kapacitások hiánya miatt csak tagállami információ-megosztáson keresztül működött, azonban így is elmozdulás érezhető a korábbi szintről egy szorosabb együttműködés irányába.

Megállapítható tehát, hogy a menekültválság rendezése, valamint a szorosabb nemzetbiztonsági együttműködés kialakítása ugyancsak realista elmozdulásként értelmezhető. Azonban fontos látni, hogy itt a realista fordulat gyengébb, mint a szomszédságpolitikai kihívások esetében.

Globális biztonsági kihívások

Az Európai Unió biztonságpolitikai problématérképén a globális szintű perspektívák a 2010-es évek után alakultak ki, javarészt reakcióként a külső válságokra. A kezdetben a regionális integrációra és a gazdasági együttműködésre összpontosító prioritások mellett megjelentek a fentebb már említett új kihívások: Oroszország Krim-annexiója, a donbaszi hadműveletek és az Ukrajna elleni invázió 2022-ben, illetve Kína növekvő befolyása és a szomszédos régiókban tapasztalható növekvő instabilitás. Ezek arra kényszerítették a blokkot, hogy bővítse stratégiai kilátásait. 2016-ban az EU közzétette első globális stratégiáját.

Ennek a folyamatnak fontos szegmense volt az EU–Kína-viszonyrendszer, amelyben az EU fokozatosan egyre konfrontatívabb álláspontot vett fel. Az EU célzott szankciókat vetett ki kínai tisztviselők és szervezetek ellen, akik és amelyek felelősek az emberi jogok hszincsiangi megsértéséért. Az 1989-es Tienanmen téri incidens óta ez volt az első szankció Kínával szemben, amely magában foglalta a vagyon befagyasztását és az utazási tilalmat. Az EU folyamatosan aggodalmának adott hangot az uigurok jogainak megsértése miatt nemzetközi fórumokon, például az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában. Támogatta azokat az állásfoglalásokat és közös nyilatkozatokat, amelyek elítélték Kína intézkedéseit, és átláthatóságra, valamint a Hszincsiangba való bejutásra szólítottak fel. A 2021-es szankciókat követő, uniós személyekkel és intézményekkel szembeni kínai megtorló szankciókra válaszul az Európai Parlament felfüggesztette az EU és Kína közötti átfogó beruházási megállapodás ratifikálását. Ez az intézkedés azt mutatta, hogy az EU hajlandó kihasználni a gazdasági megállapodásokat az emberi jogi aggályok kezelése érdekében. Az EU szorgalmazta a hszincsiangi emberi jogi visszaélések független vizsgálatát. Az EU tisztviselői sürgették Kínát, hogy tegye lehetővé az ENSZ és más nemzetközi nyomozók számára a fogolytáborokról, kényszermunkáról és visszaélésekről szóló jelentések ellenőrzését, ezzel is hangsúlyozva az EU elkötelezettségét az elszámoltathatóság iránt.

Ezzel párhuzamosan a korábban már leírt litván–tajvani közeledés révén kialakult gazdasági embargót végül a WTO elé vitte az EU. A kereskedelempolitikában pedig egyre több olyan rendelkezést fogadtak el, amely felerősítette a két gazdasági entitás közötti rivalizációt.

Végül 2024-re elértünk egy kvázi gazdasági háború szintjére, ahol – részben a járműipar területéről kiindulva – olyan védővámokat vezettek be, amelyek a teljes gazdasági elhidegülés irányába mutatnak. Fontos kiemelni, hogy a kereskedelempolitika olyan kizárólagos európai hatáskör, ahol alapvetően nagy az uniós intézmények mozgástere, nem szükséges a tagállami konszenzus, és az EU valós erővel rendelkezik.

Ezek a külpolitikai – vagy ha úgy tetszik, külkereskedelmi – lépések egyértelműen nélkülözik a normatív elemeket. Az Európai Parlament lépéseit alapvetően az emberi és a nemzetközi jog védelme is motiválja, azonban a gazdasági lépések legnagyobb része tisztán érdekalapú. Vagyis itt is tetten érhetők az elmozdulások realista irányba.

Következtetések

Ahogy az a fentebb leírtakból is következik, az Európai Unió külpolitikája és külügyi lépései az elmúlt években jelentős átalakuláson mentek keresztül mind a három vizsgált csoportban. A szomszédságpolitikai területen alapvetően az európai földrészen kialakuló fegyveres konfliktusok, amelyek 2014-től indultak, okozták azt az eltolódást, amely során az EU-nak reagálnia kellett a megváltozott környezetre. Ezzel párhuzamosan regionális szinten a szíriai polgárháború, az általa indukált a menekültválság, valamint a terrorfenyegetettség késztette elmozdulásra az unió külpolitikai eszköztárát a korábbi normatív megoldások felől a realistább irányba. Globális szinten a Kínával kialakított gazdasági versengés, illetve politikai ellentétek élezték tovább az Európai Unió külpolitikai átalakulását.

Megállapítható tehát, hogy jelentős elmozdulást érzékelhetünk a külpolitika és a külügyek területén a realista irányba. Ez az elmozdulás azzal magyarázható, hogy az Európai Uniónak mind szektoriális, mind geopolitikai, mind egzisztenciális veszélyekkel foglalkoznia kellett az elmúlt 15 évben. Szektoriális kihívásként, illetve veszélyként a menekültválságot, valamint az Iszlám Állam által jelentett terrorfenyegetettséget említhetjük, amely a 2013–2014 környékén kialakuló szíriai polgárháború eredményeként 2015-re komoly nyomás alá helyezte az Európai Unió tagállamait és azok intézményrendszerét. Erre az Európai Unió központi választ igyekezett adni, azonban a rendszerszintű válasz nem működött. Ettől függetlenül egy valójában realista jellegű döntést hoztak az Európai Unió és Törökország között megkötött megállapodással, amely ezen szektoriális válság egyik elemét kezelni tudta. A terrorizmus elleni fellépés valójában sohasem alakult ki európai szinten, sokkal inkább a tagállamok közötti együttműködés formájában öltött testet, és mint ilyen, sikeresnek tekinthető, hiszen a veszélyt valamilyen szinten kezelni tudta.

Részben az amerikai és kínai gazdasági háború kialakulásának hatásaként, részben pedig az Európai Parlament által nem elfogadhatónak tartott kínai emberi jogi visszaélések miatt az európai és kínai viszonyok komolyan sérültek. Ennek egyik oka részben normatív. Az emberi jogi jogsértések, mint az ujgur népiirtás, a hongkongi

fellépés és más kínai visszaélések megfelelnek a korábbi normatív külpolitika gondolatosságának. Másrészt viszont egyértelműen gazdasági és biztonságpolitikai motivációk is fellelhetők, hiszen Kína esetében láthatjuk, hogy az ellátási láncok általi kitettség gyakorlatilag lépéselőnyt biztosít Peking számára. Ez a fajta geopolitikai kihívás, illetve veszély az Európai Uniót az EU–Kína-viszony átrendezésére sarkallta, ahol a fellépés tekintetében egyértelműen érdekvédelemről, szimmetrikus felekről és realista akciókról beszélhetünk.

Az EU számára a legkomolyabb biztonságpolitikai és politikai kihívást a szomszédságpolitikai területeken kialakuló biztonsági kihívások jelentették a 2014-es krími annexió és az azt követő folyamatos, alacsony intenzitású fegyveres kelet-ukrajnai konfliktusok után. Ez súlyosbodott a 2022-ben kitört teljes intenzitású orosz–ukrán háború miatt, amely alapvetően alakította át az európai biztonsági percepciót. Erre reagálva az unió olyan új külpolitikai eszközöket alkotott, amelyek a közösség létezése során még soha nem születtek meg. Ilyenek a különböző fegyverszállítmányok a humanitárius támogatás mellett, valamint az unió létezése óta kialakított legsúlyosabb szankció egy olyan partnerrel szemben, amely alapvetően szimmetrikus pozícióban állt a közösséggel – főként az energiaimport miatt.

A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az Európai Unió az elmúlt 15 évben, de főként a 2020-as évek elejétől kezdve realista lépéseket tesz a külpolitika területén, amelyeket azonban normatív kommunikációval próbál indokolni. Ennek megfelelően kijelenthetjük, hogy a hipotézis igazoltnak tekinthető, hiszen az Európai Unió alapvetően realistán működik abban az esetben, ha érdekvédelemről és szimmetrikus helyzetben lévő partnerekkel szembeni fellépésről van szó. Egy rejtett realista külpolitika megszületését láthatjuk a 2020-as évek első felében, amelyet normatív kommunikációval egészít ki az integráció.

Felhasznált irodalom

- AGGESTAM, Lisbeth (2008): Introduction: Ethical Power Europe? *International Affairs*, 84(1), 1–11. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00685.x>
- BALDWIN, David A. (2013): Power and International Relations. In CARLSNAES, Walter – RISSE, Thomas – SIMMONS, Beth A. (szerk.): *Handbook of International Relations*. New York: Sage Publications, 273–297. Online: <https://doi.org/10.4135/9781446247587.n11>
- BARNETT, Michael – DUVAL, Raymond (2005): Power in International Politics. *International Organization*, 59(1), 39–75. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020818305050010>
- BEACH, Derek – PEDERSEN, Rasmus Brun (2013): *Process-Tracing Methods: Foundations and Guidelines*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press. Online: <https://doi.org/10.3998/mpub.2556282>
- BENNETT, Andrew (2010): Process Tracing and Causal Inference. In BRADY, Henry – COLLIER, David (szerk.): *Rethinking Social Inquiry*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 207–220. Online: <https://doi.org/10.5040/9798216385530.ch-010>
- COLLIER, David (2011): Understanding Process Tracing. *Political Science & Politics*, 44(4), 823–830. Online: <https://doi.org/10.1017/S1049096511001429>

- Council of the European Union (2023): *Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council on "European Economic Security Strategy"*. Brussels, 20.6.2023, JOIN(2023) 20 Final. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023JC0020>
- Council of the European Union (2024): *2024 Annual Report to the European Council on EU Development Aid Targets – Council Conclusions* (24 June 2024). Luxembourg, 24 June 2024. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11339-2024-INIT/en/pdf>
- DAMRO, Chad (2012): Market Power Europe. *Journal of European Public Policy*, 19(5), 682–699. Online: <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.646779>
- DUNNE, Tim (2011): The English School. In GOODIN Robert (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, 730–747. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0034>
- European Commission (2017): *CETA – EU–Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement*. Retrieved from European Commission. Online: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada/eu-canada-agreement_en
- European Commission (2019): *EU–China – A Strategic Outlook*. European Commission and HR/VP Contribution to the European Council. Strasbourg, 12. March 2019, JOIN(2019) 5 final. Online: <https://commission.europa.eu/system/files/2019-03/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>
- European Commission (2021): Team Europe Increased Official Development Assistance to €66.8 Billion as the World's Leading Donor in 2020. *DevelopmentAid*, 2021. április 14. Online: <https://www.developmentaid.org/news-stream/post/88978/europe-development-assistance>
- European Commission (2025): *EU Trade Relations with the United States. Facts, Figures and Latest Developments*. Online: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/united-states_en
- FIOTT, Daniel – LINDSTROM, Gustav (2021): *Strategic Compass – New bearings for EU Security and Defence?* Chaillot Paper 171. Online: <https://doi.org/10.2815/40834>
- FROST, Mervyn (1996): *Ethics in International Relations: A Constitutive Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521706>
- GEORGE, Alexander L. – BENNETT, Andrew (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press.
- HIX, Simon – HØYLAND, Bjørn szerk. (2011): *The Political System of the European Union*. Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-0-230-34418-1>
- HURRELL, Andrew (2007): *On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199233106.001.0001>
- KAUFFMANN, Céline – SAFFIRIO, Camila (2021): *Good Regulatory Practices and Co-operation in Trade Agreements: A Historical Perspective and Stocktaking*. OECD Regulatory Policy Working Papers, 14. Online: <https://doi.org/10.1787/cf520646-en>
- KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S. (1989): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Second edition. Boston: Harper Collins Publishers.

- KVALE, Steinar – BRINKMANN, Svend (2009): *Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research*. New York: Sage Publications. Online: <https://archive.org/details/interviewslearn0000kval>
- MANNERS, Ian (2002): Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- MEARSHEIMER, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- MEUNIER, Sophie – NICOLAÏDIS, Kalypso (2019): The Geopoliticization of European Trade and Investment Policy. *Journal of Common Market Studies*, 57(S1), 103–113. Online: <https://doi.org/10.1111/jcms.12932>
- MOLNÁR Anna (2016): Közös jövőkép, közös cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 9(2) 75–85.
- MOLNÁR Anna (2019): Az Európai Unió és a NATO együttműködése az EU önállósodási folyamatának tükrében. *Honvédségi Szemle*, 147(5), 44–59.
- MOLNÁR, Anna (2022): The Idea of a European Security and Defence Union. In MOLNÁR, Anna et al. (szerk.): *Challenges of the Common Security and Defence Policy. ESDC 2nd Summer University Book*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 19–36.
- MORGENTHAU, Hans J. (1949): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf. Online: <https://doi.org/10.2307/2086875>
- NOUTCHEVA, Gergana (2009): Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans. *Journal of European Public Policy*, 16(7), 1065–1084. Online: <https://doi.org/10.1080/13501760903226872>
- NOVAK, Joseph D. – CAÑAS, Alberto J. (2008): *The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them. Technical Report IHMC CmapTools 2006-01 Rev 01-2008*. Pensacola: Florida Institute for Human and Machine Cognition. Online: <http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryUnderlyingConceptMaps.pdf>
- NYE, Joseph S. (1990): Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. Online: <https://doi.org/10.2307/1148580>
- NYE, Joseph S. (2004): *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- NYE, Joseph S. (2011): *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
- ORBIE, Jan (2006): Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates. *Cooperation and Conflict*, 41(1), 123–128. Online: <https://doi.org/10.1177/0010836706063503>
- RAWLS, John (1999): *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard: Harvard University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvkjb25m>
- SCHEIPERS, Sibylle – SICURELLI, Daniela (2008): Empowering Africa: Normative Power in EU–Africa Relations. *Journal of European Public Policy*, 15(4), 607–623. Online: <https://doi.org/10.1080/13501760801996774>
- SMITH, Michael E. (2011): A Liberal Grand Strategy in a Realist World? Power, Purpose and the EU's Changing Global Role. *Journal of European Public Policy*, 18(2), 144–163. Online: <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.544487>

- TANSEY, Oisín (2007): Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-Probability Sampling. *Political Science and Politics*, 40, 765–772. Online: <https://doi.org/10.1017/S1049096507071211>
- TOCCI, Nathalie (2008): When and Why Does the EU Act as a Normative Power in Its Neighbourhood? In HEISBOURG, François (szerk.): *What Prospects for Normative Foreign Policy in a Multipolar World?* CEPS ESF Working Paper 29. CEPS–IISS–DCAF–GCSP, 1–6.
- TOJE, Asle (2010): The European Union as a Small Power. *Journal of Common Market Studies*, 49(1), 43–60. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02128.x>
- WALTZ, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- WHELDON, Johannes (2010): Learning from Latvia: Adoption, Adaptation, and Evidence-Based Justice Reform. *Journal of Baltic Studies*, 41(4), 507–530. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2010.527136>
- WHELDON, Johannes – ÅHLBERG, Maur K. (2012): *Visualizing Social Science Research: Maps, Methods, & Meaning*. London: Sage Publications. Online: <https://doi.org/10.4135/9781483384528>
- YIN, Robert K. (2014): *Case Study Research: Design and Methods (5th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Jogi források

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/1781 rendelete (2023. szeptember 13.) az Európa félvezető-ökoszisztémájának megerősítését célzó intézkedési keret létrehozásáról és az (EU) 2021/694 rendelet módosításáról. Online: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1781/oj/hun>
- Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egy-égyes szerkezetbe foglalt változata (EUMSz). 2016. június 7. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>

